

- SWEET, HENRY (1900) *Language and languages. Comparative linguistics.* The Mac-Millan Company – Dent, New York – London.
- THOMSEN, VILHELM (1869), *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske: en sproghistorisk undersøgelse.* Den Gyldendalske boghandel, København.
- TOMPA JÓZSEF (szerk.) (1961), *A mai magyar nyelv rendszere. Leiró nyelvtan. I. kötet. Bevezetés, hangtan, szótan.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UEW 1 = RÉDEI 1988.
- VÁNDOR ANNA (2004), *Új orosz kiadványok nyelvrokonainkról. Nyelvtudományi Közlemények 101: 256–268.*
- VÁSÁRY ISTVÁN (2008), *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek. Magyar Őstörténeti Könyvtár 24.* Balassi Kiadó, Budapest.
- WIIK, KALEVI (1996), *Alkuperäiset ajatukseni. Virittäjä 100: 590–598.*
- WIIK, KALEVI (2002a), *Eurooppalaisten juuret.* Atena Kustannus Oy., Jyväskylä.
- WIIK, KALEVI (2002b), *Suomalaisten ja muiden pohjoiseurooppalaisten alkuperä.* In: Grünthal, Riho (toim.), *Ennen, muinoin. Miten menneisyyttämme tutkitaan. Tietolipas 180.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 117–137.
- WIIK, KALEVI (2008), *Az európai népek eredete.* Nap Kiadó, Budapest.
- ZAIČ GÁBOR (1994), *Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok? (A mordvinság megmaradásának esélyei.)* Folia Uralica Debreceniensia 3: 113–121.
- ZSIRAI MIKLÓS (1937/1994), *Finnugor rokonságunk.* Magyar Tudományos Akadémia / Trezor Kiadó, Budapest.

HONTI LÁSZLÓ

**Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella –
Zsidai Zsuzsanna (szerk.): Magyar őstörténet
Tudomány és hagyományörzés**

MTA BTK MÓT Kiadványok I. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Budapest. 2014. 431 o.

A Magyar Tudományos Akadémia 2012 februárjában hozta létre Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának keretei között a Magyar Őstörténeti Témacsoportot. 2013 áprilisában a témacsoport őstörténeti konferenciát szervezett – rendkívüli érdeklődés mellett. Az eseményről a sajtó részletesen beszámolt.

A konferenciáról mi is írtunk – először könnyedebb stílusban, a *Nyelv és Tudomány* honlap Rénhírek¹ rovatában, majd félretelve a tréfát, a *Keletkutatás* 2013 őszi számában.² Most pedig a konferencia előadásainak kötete kerül sorra.

¹ <http://www.nyest.hu/renhirek/ostortenet-ujratoltve>

² *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* (Budapest, 2013. április. 17–18.) *Keletkutatás*, 2013. ősz. 164–171.

Nem ugyanazt az élményt kínálja egy konferenciát meghallgatni vagy az elhangzott előadásokat nyomtatásban olvasni. A konferenciákon gyakran a helyszínen megmértetnek a gondolatok, az előadásokat a résztvevők megvitatják. Ha az előadóteremben esetleg erre nem is kerül sor, másnap a szakmai műhelyekben megkezdődik a diskurzus, és a bírálatok, kiegészítések gyakran bekerülnek az előadások nyomtatott változatába. A konferenciák tehát valójában a kötetek megjelenésével fejeződnek be. Onnantól már a konferencia utóélete zajlik – előbb-utóbb megjelennek az első ismertetések is, amelyekről szintén lehet vitatkozni, egészen a következő tudományos találkozóig...

A „Magyar őstörténet – tudomány és hagyományörzés” című konferencia megrendezése már nagyon időszerű volt. A honfoglalás miliecentenáriumára szerveződött konferenciasorozat³ óta majdnem húsz év telt el.

FODOR PÁL, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának vezetője megnyitójában (7–8) elmondta, hogy a kezdeményezésére alakult Magyar Őstörténeti Témacsoport fel kívánja élénkíteni a magyar őstörténet kutatását. Ezt a tevékenységét azonban nem a tudomány bátyáinak védelmében folytatja, hanem a nyilvánosság előtt. Vagyis kommunikációs fordulatra is szükség van. A cél a tudományos eredmények „gyors és hatékony eljuttatása a szakmához és a nagyközönséghez”. Tehát az akadémia irányítani és szakszerű, tudományos véleményével befolyásolni kívánja azt a diskurzust, ami a magyar őstörténetről folyik a társadalom szinte minden rétegében.

A konferencia bevezető tudományos előadását VÁSÁRY ISTVÁN, a Magyar Őstörténeti Témacsoport vezetője tartotta (11–16). Alapvető fogalmak tömör újradefiniálására tett kísérletet: az őstörténet, nyelv, nép (ethnosz, etnikum), néppé válás (etnogenezis) és néptörténet (ethnohistoria, etnikai történet) fogalmak helyét kereste a magyar őstörténet kutatásában. Kiemelte, hogy a nyelvnek folyamatos története van, az etnogenezisben és az ethnohistoriában a nyelv változásai jól követhetők. Ezen történeti változások modellezésére pedig mind a mai napig a legalkalmasabb a családfaelmélet. A nép, az ethnosz és az etnikum terminusokat vizsgálva felsorolta azokat a kritériumokat, melyek alapján az egyes embercsoportok egymástól elválaszthatók. Ezek közül elsőként a mi-tudatot említette. A közösségválasztás mindenkinek egyéni joga, tehát a magyarság vállalása is személyes döntés, abba idegenek nem szólhatnak bele (ezért magyar Petőfi Sándor, valamint Hunyadi János és fia, Mátyás).

Az orientalisztika hazánkban mindig is magyar szempontú volt, a nemzeti tudományok körébe sorolták. VÁSÁRY amellettt érvelt, hogy az orientalisztikát a magyar őstörténet érintettségétől függetlenül is művelnie kell a magyar tudo-

---

³ L. a következő köteteket: Honfoglalás és régészet. Budapest. 1994; A honfoglaláskor írott forrásai. Budapest. 1996; Honfoglalás és nyelvészet. Budapest. 1997; Honfoglalás és néprajz. Budapest. 1997.

mánynak. Ettől a gondolattól jutott el odáig, hogy kimondja, semmiféle politikai elfogultságnak nincs helye a magyar őstörténet kutatásában.

A konferencia folyamán a régészet, az embertan és a genetika kérdéseivel foglalkozó szekció munkáját kísérte a legnagyobb figyelem, telt ház volt az előadóteremben. TÜRK ATTILA tartotta az első előadást. Címe: „A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban” (19–29). Az előadó a Kárpátok keleti lejtőitől az Urálig terjedő terület magyar vonatkozású régészeti leleteinek legjobb ismerője. Az elmúlt évtizedben bejárta az oroszországi múzeumokat a magyarság nyomait kutatva. Megállapítása szerint „a Kárpát-medence 10. századi régészeti hagyatékának minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei...”

Természetesen ebből a körből ismertünk leleteket már korábban is, de a honfoglalást megelőző vándorlás tudományos rekonstrukciója főleg történeti és nyelvészeti adatokra épül, a régészet csak kevésbé alakított rajta.

Az elmúlt másfél évtized régészeti szenzációjának is nevezhető, hogy az 1980-as évek óta ismert Ingul folyó melléki háromsíros kis lelőhely körzetéből újabb magyar jellegű leletek kerültek elő, s ezzel körvonalazódott az említett lelőhelyről elnevezett Szubbotyici-lelethorizont⁴. A horizont lelőhelyei a Dnyeper középső folyásának körzetében helyezkednek el. A radiokarbon-módszerrel végzett vizsgálatok a 9. század közepére datálják ezt a leletegyüttest. Összevetve a történeti forrásokkal, azt feltételezhetjük, hogy ezen a területen az etelközi magyarság régészeti emlékei bukkantak felszínre.

Etelköz lehetővé vált lokalizálásával egy időben meggyengült az a feltételezés, hogy a Don és a Donyec folyók mellékén, a szaltovói régészeti kultúra⁵ területén magyar népesség tartózkodott volna. Ez a feltételezés a szaltovói kultúra tüzetesebb régészeti feltárása, valamint a magyar kapcsolatokkal rendelkező dél-uráli lelőhelyek késői datálása nyomán gyengült meg.

Az ukrainai magyar jellegű leletanyag (Szubbotyici-horizont) nem a Kazár Kaganátus területének leletanyagával mutat szorosabb kapcsolatot, hanem a Volga–Dél-Urál vidék 8–10. századi leleteivel.

A Volga-Urál régióban az utóbbi időkben Cseljabinszk környékéről, az Urál keleti lejtőiről kerültek elő magyar vonatkozású leletek. Az új adatok alapján

⁴ Szubbotyici Ukrajnában található, ukrán neve Szubotca.

⁵ A kultúra két névadó lelőhelye Ukrajnában található. A kultúra neve ukránul Салтівсько-маяцька культура, illetve Салтівська культура. Az akadémiai szabályzat szerint helyes magyar fordításuk: Szaltiv–majaki kultúra, Szaltivi kultúra. Nem valószínű, hogy ezek az elnevezések elterjednének, mivel a régi elnevezések (Szaltovo–majaki kultúra, Szaltovo–majackaja kultúra, Szaltovói kultúra) már elfogadottá váltak a régészeti szakirodalomban. A félreértések elkerülése végett használjuk mi is inkább a Szaltovói kultúra terminust.

Türk Attila azt feltételezi, hogy a magyarság legkorábban a 9. század elején indulhatott nyugat felé Magna Hungaria területéről. A vázolt koncepció további régészeti megerősítésre vár.

A magyar honfoglalás másik alapvető kérdése a Kárpát-medence etnikai és politikai helyzete a 895 előtti évtizedekben. SZŐKE BÉLA MIKLÓS ez irányú kutatásait A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás című írásában foglalta össze (31–42).

Először a történeti körülményekről olvashatunk: A 8. század végén az avarok belső berendezkedése bomlásnak indult: a kagán és a jugurruus vezetése alatt egymással rivalizáló hatalmi központok alakultak ki. 791-ben ugyan Nagy Károly, Karoling uralkodó is hadjáratot vezetett az avarok ellen, de sok dolga nem volt – az avar hatalom szétesett, a kagánt és a jugurruust lázadó embereik megölték. A 9. század folyamán megindult az egykori avar területek beolvasztása a Karoling Birodalomba.

A régészeti leletek ismertetése területenként halad: előbb a Dunántúl, kiemelve a zalavári központ, utána pedig a Dunától keletre lévő területek kerülnek sorra. A régészeti leletanyag információi kiegészítik az írott forrásokból szerezhető ismereteket. Hiába látjuk a fennmaradt szövegek alapján a kereszténység és egy keresztény állam gyors térhódítását a Kárpát-medencében, a régészeti leletek alapján ez a folyamat évtizedekig elhúzódott. A térítés nyomai csak a 9. század 30-as, 40-es éveitől mutatkoznak a Dunántúlon.

Zalavár mint Priwina és Chezil (Kocel) grófságának székhelye az utóbbi évek ásatásainak következtében rendkívül felértékelődött. A leletek azt tanúsítják, hogy az 50 méter hosszú, háromhajós Hadrianus-zarándoktemplom építésében a legjobb mesterek vettek részt. A templomot színes és festett üvegekből készült ólomkeretes üveglablakok díszítették. Helyben készültek a kőfaragványok és a Karoling Birodalomban páratlan méretű harang is. A latin és glagolita betűs, valamint rovásjeleket tartalmazó különböző felirattöredékek jelzik a mosaburgi/zalavári központ rangját és kulturális sokszínűségét. A 9. század végén Zalavár egész Pannónia központja lett. Ekkor épült Arnulf király palotája is. 896-ban Arnulf Braszlavot bízta meg Mosaburg védelmével. Új körítőfal is épült – a magyarok ellen. SZŐKE BÉLA MIKLÓS szerint ez volt Braszlav vára (Brezalauspure), és 907-ben nem a mai Pozsony falainál, hanem itt szenvedett vereséget a keleti frank sereg, s került ezáltal az egész Kárpát-medence magyar fennhatóság alá.

A Dunától keletre lévő területekre a Karolingok fennhatósága nem terjedt ki. SZŐKE BÉLA a történeti források alapján azt próbálja bizonyítani, hogy az avarok politikai összeomlása után a 9. század második felétől ez a terület már a magyarok ellenőrzése alatt állt. Véleménye szerint a 895-ös dátum nem a honfoglalást, hanem annak csupán befejező eseményét jelzi. A régészet terén ezt a feltételezést az bizonyíthatná, hogy a szármataknál és az avaroknál is hiányzik az

„első (honfoglaló) nemzedék” emlékanyaga. Ennek fényében meg kell vizsgálni, hogy a magyarok esetében miért nem számol a kutatás egy ilyen emlék nélküli „első nemzedék” létezésével. (Egy megjegyzés: tudomásunk szerint már vannak C14-es módszerrel a 895 előtti évekre datált magyar leletek Szeged környékéről.)

A magyar őstörténeti előadások első sorozatát SZENTPÉTERI JÓZSEF zárta. A konferenciakötetben publikált írásának címe: „Kritikai megjegyzések az avar-magyar asszimiláció kérdésköréhez” (43–53). SZENTPÉTERI megközelítése régészeti alapú volt, és egyetlen kérdés állt a középpontjában: megérte-e az avar népesség a magyar honfoglalást.

A 7–11. század közötti időszak kb. 3 ezer lelőhelye közül csak 7 (0,23%) rendelkezik olyan késő avar kori leletanyaggal, amely alapján feltételezhető, hogy az adott népesség megérte a magyar honfoglalást. SZENTPÉTERI szerint a jelenlegi módszerekkel nem igazolható az avar népesség és a betelepült magyarság egymásba olvadása. A régészeti nyomok hiányából arra következtet, hogy a későavar népesség talán a betelepülők alsó rétegébe olvadhatott bele. A melléklet nélkül eltemetett szegény avarokból tehát melléklet nélkül eltemetett szegény magyarok lettek. Az avar köznép vezetői talán betagozódhattak a honfoglalók középrétegébe, de ennek sem látjuk régészeti nyomait. Kérdés, átvették-e a magyar középréteg viseletét, és ezzel együtt kivetkőztek-e avarságukból is. Ha ez történt, akkor a régészeti módszerek megint csak elégtelenek a megtalálásukra.

A tanulmánykötet olvasása során most érkezünk el az első szakasz értékeléséhez. A könyv érdekessége, hogy tartalmazza az egyes szekciókat lezáró elnöki összefoglalók szerkesztett, kiegészített változatát is. Az előadások első ciklusában FODOR István ült az elnöki székben. A kötetben publikált írásában („Elnöki zárszó – megjegyzések a szekció első három előadásához,” 55–61) szinte kizárólag TÜRK ATTILA mondanivalójának cáfolatával foglalkozik.

Elsőként azt kifogásolta, hogy miért kell a jól bevált „magyar őstörténet” helyett a „korai magyar történet” terminus használatát erőltetni. Bírálata VÁSÁRY ISTVÁNNAK is címezte. Ezután azt igyekezett cáfolni, hogy a magyar őstörténet régészeti kutatása 1990–2005 között marginális helyzetben lett volna. Véleménye szerint a helyzet rosszabb, mert „jobbára egyéni kedvtelés volt ez mindig”. A továbbiakban viszont már azt kéri számon TÜRK ATTILÁTÓL, miért negligálja az elért kutatási eredményeket. Miért állítja újdonságként hogy „a 10. századi magyar emlékanyagnak minden kétséget kizáróan vannak 9. századi kelet-európai előzményei”, hiszen ezt már régész elődeink is tudták. Bírálata megint nem csak TÜRK ATTILÁNAK szól. Valójában az ebben a kötetben nem publikáló BALINT CSANÁDOT bírálja, amikor a „vegyes érvelést” védi és elítéli a „keletpreferens” és „bizáncpreferens” terminusok használatát. Ezután FODOR ISTVÁN a radiokarbon-kelezés megbízhatóságában kételkedik. A Dnyeper és mellékfolyói környékén körvonalazódni látszó magyar leletegyüttes (Szubbotyici-horizont) a

radiokarbon elemzések szerint a 9. század közepére datálható, ugyanakkor névadó lelőhelyét (Szubbotyici) a publikálók (BOKIJ és PLETNĚVA) egy edénytípus alapján a 10. századra keltezték. FODOR ISTVÁN ez utóbbi véleményt fogadja el. Egyúttal TÜRK ATTILÁval szemben azt is megerősíti, hogy a szaltovói kultúra területén keresendő a magyarság Levédia néven említett szállásterülete. Ezekből az is következik, hogy FODOR ISTVÁN nem fogadja el a TÜRK ATTILA által képviselt véleményt a magyarság vándorlásáról. Továbbra is úgy gondolja, hogy a magyarok nem 850 körül, hanem egy évszázaddal korábban indultak el Magna Hungariából, s vándorlási útvonaluk is délebben húzódott, mint ahogy azt TÜRK ATTILA feltételezi.

A TÜRK ATTILA nézeteit részletesen bíráló szöveg után rövidebb értékelés olvasható a másik két előadásról. FODOR ISTVÁN elutasítja SZŐKE BÉLA MIKLÓS koncepcióját a 895 előtti Kárpát-medencei magyar jelenlétről, a tiszafüredi avar és magyar lelőhelyek egymáshoz való viszonyából pedig azt a következtetést vonja le, hogy ott az avarok „legalábbis nagyobb számban” nem érték meg a magyar honfoglalást.

Ezután a kötet legterjedelmesebb írása következik. Címe: „A Kárpát-medence 10–11. századi temetőinek kutatása napjainkban. Módszertani áttekintés” (63–135). Szerzője: RÉVÉSZ LÁSZLÓ.

Ez a dolgozat egy készülő monográfia egyik fejezete. Témája ugyanaz, mint a konferencián elhangzott előadása, részletesebben kifejtve. Jelentőségének megfelelően mi is részletesebben foglalkozunk vele.

A tanulmány bevezetőjében a szerző kijelöli azokat a módszertani határokat, amelyekben belül mozogni kíván. Felhívja a figyelmet a történeti források hitelességének és értelmezésének kérdéseire, majd a történelmi és régészeti adatok együttes felhasználásának problémáira, az úgynevezett vegyes érvelés veszélyeire. E téren tehát BÁLINT CSANÁD nézeteit követi, idézi is a Századokban 2006-ban megjelent tanulmányát. A népvándorlás kor kutatóinak középkorú és ifjabb nemzedékeire BÁLINT CSANÁD fenti nézetei rendkívüli hatást gyakoroltak. Igen sok szerző tartja szükségesnek, hogy műveiben elítélje a kettős érvelést. Mindamelletl elég lenne egy tanulmányban egyszer kitérni erre a kérdésre.

A honfoglalók tárgyi leletanyagának áttekintése során RÉVÉSZ LÁSZLÓ jelentős terjedelemben foglalkozik a tárgyak datálásának problémakörével („A tárgyak keltezése”, 65–78). Nagyon fontosnak tartja az egyes tárgytipusok tipokronológiai elemzését. A különböző tárgytipusok minden példányának összegyűjtése, egymással történő összehasonlítása, a kísérő leletek és a lelőköri körülmények elemzése RÉVÉSZ szerint a régészeti leletek elemzésének az alapja.

A szerző nem tér ki a tipokronológiai módszer gyengeségeinek tárgyalására. A recenzens szerint célszerű lenne egy szakmai vita során tisztázni, vajon a tipokronológia alkalmas-e az egyszeri, megismételhetetlen történelmi jelenség és a tendenciaszerű, gyakran előforduló jelenségek megkülönböztetésére. Az bizo-

nyosnak tekinthető, hogy a tipokronológia annál pontosabb, minél több az elemzésbe bevont lelet.

A következőkben RÉVÉSZ az érméssel történő keltezését tárgyalja. A kívülálló azt gondolhatná, annál jobb nincs is, mint ha a régész érmét is talál, és a feltárt leletegyüttest az érme alapján keltezi. Azonban ez sem ilyen egyszerű. Örök téma marad, hogy egy érme verése és földbe kerülése között hány év telik, telhet el. A vélemények a 2–3 évtized és a másfél évszázad között váltakoznak.

Rátérve a leletek természettudományos módszerekkel történő keltezésére, RÉVÉSZ a radiokarbon (C14-es) vizsgálatok eredményeivel foglalkozik a legtöbbit. Két tényezőre hívja fel a figyelmet: az egyik, hogy ez a módszer a honfoglalást követő időkben tendenciaszerűen fiatalít, tehát későbbi keltezést kínál, mint a leletek hagyományos szempontok szerinti értékelése, a másik pedig, hogy a radiokarbon vizsgálat nem megbízható, a különböző laboratóriumok olykor egymástól nagyon eltérő eredményekre jutnak.

A tanulmány 3. fejezete a sírokkal foglalkozik. A népvándorláskori sírok és temetők értékelésében Magyarországon a néprajzi szempontok uralkodtak. PÓSTA BÉLA és MÓRA FERENC nyomán LÁSZLÓ GYULA tette ezt az irányzatot uralkodóvá. Ugyancsak az ő nyomán törekedtek arra a régészek, hogy a síregyüttesek alapján az eltemetett emberek társadalmi helyzetére próbáljanak következtetni. E nézetek bírálatára RÉVÉSZ azokat a szerzőket idézi, akik hangsúlyozzák az eltemetett fegyverek és egyéb díszesen megmunkált tárgyak státuszszimbólum jellegét (MAROSI ERNŐ, BOLLÓK ÁDÁM).

Ebben a fejezetben tárgyalja RÉVÉSZ LÁSZLÓ az etnikum meghatározásának problémakörét: a honfoglalók és a Kárpát-medencei őslakosság viszonyát vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy „régészeti leletek alapján egyénekre lebontva az etnikai elkülönítés csaknem lehetetlen”.

A 4. fejezet a temetőkkel foglalkozik. Megközelítése itt is tudománytörténeti-kritikus. Véleménye szerint elhibázott koncepció a temetők felosztása társadalmi rétegek (köznép, vezetők) szerint. Iránymutatónak KOVÁCS LÁSZLÓ kutatásait tekinti (szállási temetők és a 9–12. századi falusi temetők különböző típusai).

TAKÁCS MIKLÓS tanulmánya a településrégészet mostanában megerősödő és önálló irányzatát ismerteti („A honfoglalás kor és a településrégészet”, 137–149). A településeket kutató régész nemcsak az egykori lakóhelyek feltárásával foglalkozik – ilyen kutatások már régebben is történtek –, hanem a földrajzi környezet elemzésével és a települést létrehozó népesség életmódjával, közösségének nagyságával és belső struktúrájával is. Az eddigi eredmények még nem rajzolnak ki általános képet az adott korszak települési szerkezetéről, a népesség és a települések rendszerének kapcsolatáról.

Megállapítható, hogy a temetőkhöz hasonlóan a települések sem mutatnak etnikai jellegzetességeket. A települések leggyakoribb leletei a kerámiatöredékek. Az eddigi kutatások csak 2–3 edénytípus esetében igazolták, hogy a honfoglaló

magyarság hozta a Kárpát-medencébe. A honfoglalók ugyanúgy félig földbe-ásott veremházakban laktak és letelepült életmódot folytattak, mint a Kárpát-medencében már korábban megtelepült népek (szlávok, avarok).

A konferencia előadásait tartalmazó kötetben ezután az antropológiai tanulmányok következnek. FÓTHI ERZSÉBET a Kárpát-medence 6–11. századi történetének embertani vonatkozásait foglalta össze (151–168). Tanulmányának első részében az avar kor előtti népesség utódainak emlékét kereste az avarok, a honfoglaló magyarok és a 10. század végén létrejövő magyar állam temetőinek antropológiai anyagában. Ezután azt kísérelte meg antropológiai elemzések segítségével eldönteni, vajon a korai és késői avarok egy népességhez tartoztak-e. A kérdést úgy kívánta eldönteni, hogy a korai időszakban lemezes és préselt övgarnitúrákkal temetkező avarok koponyáit összehasonlította a kései korban alakos és növényi mintás öntött övdíszekkel eltemetettek koponyáival. Megállapította, hogy az avar korban kis létszámú mongolid népesség mellett főleg europidok érkeztek a Kárpát-medencébe. Az europid népesség egyik csoportja lényegében ugyanarról a területről érkezhetett a Kárpát-medencébe, mint „a Karossal, a Duna–Tisza közti honfoglalókkal jellemzett népesség”. FÓTHI a honfoglalók származási helyére vonatkozó vizsgálatokat is végzett. A rendkívül heterogén, sokfelől összeverbuválódott magyarság egyik szála visszavezethető a Volga–Káma vidékéig, de ez csak az egyik szál, vannak az ukrán sztyeppe és Közép-Ázsia felé mutató szálak is. Az említett Karos–Eperjesszög temetőjében nyugvó honfoglaló népesség éppenséggel belső-ázsiai eredetű, szaka és türk analógiákkal rendelkezik. A tanulmány végére illesztett összefoglalás szerint az antropológiai adatokból nem következik, hogy a magyarság egyetlen őshazából indult útnak, s vándorlása során kisebb néptörödékeket olvasztott magába. A magyarság az Árpád-korban alakult ki, meghatározó elemei az avar kor előtti Kárpát-medencei népesség, az avarok és a honfoglalók. Ez utóbbi két csoport eredete igen összetett, de nem független egymástól.

FÓTHI ERZSÉBET alaposan föladta a leckét a történészeknek és a nyelvészeknek: ez a sokfelől származó magyarság vajon mikor és hol kezdett el magyarul beszélni?

A következő tanulmány, RASKÓ ISTVÁNÉ, alig több mint két oldal. Címe: „Genetikai múltba nézés, egy magyar torzó tanulságai” (169–171). A szerző a magyar történeti genetikai kutatások kezdeményezője, hazánkban az első történeti genetikai laboratórium megalapítója. Az archeogenetika lehetőségeinek rövid ismertetése után RASKÓ összegzi a honfoglalás kori csontanyag genetikai vizsgálatának eddigi eredményeit. Az anyai ősök a mitokondriális DNS elemzésével kutathatók. Az eddigi eredmények szerint a szegényesebben, kevesebb melléklettel eltemetett honfoglaló asszonyok az európai népek rokonsági körébe tartoztak, a gazdagabbak viszont ázsiai eredetűek voltak. Az apai ági ősök az Y-kromoszóma DNS-éből vizsgálhatók. Az elvégzett vizsgálatok szerint a honfog-

laló férfiak egy része a mai uráli népek felé mutat kötődést. RASKÓ csapata a tejemésztés képességének genetikai alapjait is vizsgálta. Eredményük szerint a honfoglalók lényegében ugyanolyan arányban voltak képtelenek a szarvasmarha tejének fogyasztására, mint a ma élő uráli népek (honfoglalók: 80% fölött, uráliak: 70%). Itt a szerző pontatlanul fogalmaz, ugyanis korábban a finnekről azt írta, hogy 81,5%-ban képesek megemészteni a tehéntejet. A továbbiakban azonban kiderül, hogy a tejemésztésre vonatkozó adatok véleménye szerint a Magyarország ázsiai eredetét bizonyítják, tehát uráliakon csak az Ázsiában élő finnugorokat és szamojédokat érti.

A harmadik antropológiai és egyben a második archeogenetikai tanulmány CSÖSZ ARANKA és MENDE BALÁZS GUSZTÁV műve („Beszámoló a Kárpát-medence 7–10. századi népességén végzett archeogenetikai vizsgálatok eredményeiről”, 173–177). A két szerző részletesebben ismerteti azokat az eredményeket, amelyeket RASKÓ csak nagy vonalakban foglalt össze.

A nemzetközi archeogenetikai kutatások legnagyobb hibája, hogy a vizsgálatokhoz felhasznált minták vétele ötletszerű, és figyelmen kívül hagyja a történeti szempontokat. Magyarországon a régészettel együttműködve, a kutatók közösen megfogalmazott kérdésekre keresik a válaszokat. A honfoglalók 10. századi kis sírszámú temetőiben keresték a családi kapcsolatok bizonyítékait. Ennek érdekében teljesen feltárt temetők genetikai elemzését végezték el. Az eredmények rendkívül meglepőek, és nehezen illeszthetők bele a történészek és régészek által megalapozott tudásunkba. A vizsgált temetők többségében nem volt két olyan személy, akinek közös lett volna az anyja, és az anyai ágú leszármazásra (anyagyermek, nagymama–unoka) sem találtak példát. Erre a jelenségre két magyarázat kínálkozik: a temetőket létrehozó közösségek nem családi alapon szerveződtek, vagy ezeket a kicsiny temetőket valamilyen nagy közösség használta, de igen rövid ideig. A temetők rövid ideig történő használatából arra lehet következtetni, hogy a népesség vándorló életmódot folytatott.

A kutatók két avar és honfoglaló magyar minta esetében nagyon erős hasonlóságot találtak. Itt is két magyarázat kínálkozik: sikerült konkrét bizonyítékot találni a Kárpát-medencei avar–magyar kontinuitásra, vagy pedig a vizsgált avar és magyar nők ugyanabból a földrajzi környezetből, esetleg ugyanabból a népességből származva, de más-más időben érkeztek a Kárpát-medencébe.

A konferencia első napjának délutánján elhangzott régészeti és antropológiai előadások után KOVÁCS LÁSZLÓ elnöki zárszava következett. Ez a kötetben a 179–189. oldalakon olvasható. Szervesen illeszkedik a tanulmányok sorába, egyik-másiknál hosszabb is. Írásában KOVÁCS röviden ismerteti korábban már publikált elgondolását a 9–12. századi temetkezések kategorizálásáról. Az általa felállított hét típusból a negyedikbe az úgynevezett szállási temetőket sorolta. Ennek a csoportnak az elkülönítése nem független az archeogenetika fentebb vázolt eredményeitől. A szállási temetőket fenntartó közösségek a 10. században

vándorló életmódot folytattak, és csak a 10–11. század fordulóján telepedtek le. A honfoglaló magyarság nemcsak vándorló közösségekből állt, hanem voltak állandó falvakban élő csoportjai is, akik a KOVÁCS által falusinak nevezett temetőket nyitották elhunyt tagjaiknak.

Temetőtípusainak bemutatása mellett KOVÁCS részletesen foglalkozott a konferencián elhangzott és itt, a kötetben is publikált előadások értékelésével. Kiemelendőnek tartom, hogy FÓTHI ERZSÉBET munkájával kapcsolatban fenntartásokat fogalmazott meg. Úgy vélte, nem volt helyes az avar leletanyagtól elkülönítve elemezni az „öves férfiak” csoportját, és e csoport keleti gyökereit kutatni. Véleménye szerint ennél fontosabb az avar és a magyar köznép kapcsolatának vizsgálata.

A kötet következő fejezete öt nyelvtörténeti tanulmányt tartalmaz. Az elsőt BAKRÓ-NAGY MARIANNE írta, címe: „Módszerek a nyelvi őstörténet kutatásában: az ugor példa” (193–198). A tanulmány összefoglalja az alapvető tudnivalókat az ugor nyelvekről, a történeti nyelvészet módszereiről és az ugor nyelvek összetartozásának bizonyítékairól. Az írás a nyelvi kapcsolatok típusainak, kutathatóságuk módszereinek rövid áttekintésével zárul. A szerző kiemeli, hogy a nyelvi kontaktusok rétegeinek szétválasztása, értelmezése az a pont, ahol a nyelvészet együtt tud működni a régészettel. Ehhez hozzátehetjük, hogy a magyar őstörténet a magyar nyelvet beszélő, magát magyarnak valló közösség életének korai korszakát takarja. Ebből következően a magyar őstörténet nem a finnugor nyelvek, hanem a magyar nyelvtörténet kutatói számára kínál feladatokat.

AGYAGÁSI KLÁRA a magyar–török nyelvi kapcsolatokat foglalta össze tanulmányában (199–204). A szerző először a magyar–török nyelvi kapcsolatok helyét és idejét próbálja meghatározni. Véleménye szerint a 7. század második felében a Don és a Kubán folyók közötti térségben kerültek kapcsolatba magyarok és törökök. Ez a RÓNA-TAS ANDRÁS által kidolgozott magyar őstörténeti koncepció alaptétele. A tanulmányhoz csatolt térkép is ezt a történeti modellt ábrázolja (199). Itt jegyezzük meg, hogy a RÓNA-TAS ANDRÁS által feltételezett „Don–kubáni” őshaza területéről nem ismertek a honfoglalás előtti magyarsághoz köthető régészeti leletek. Alánokkal kapcsolatba hozható leletek viszont máshol is előkerültek (pl. a szaltovói kultúra északi csoportja). A paleobotanikai adatok sem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a magyar–török–alán „nyelvi háromszög” csak a Don és a Kubany folyók közelében alakulhatott ki.

A továbbiakban AGYAGÁSI a magyar–török nyelvi kapcsolatok kutatástörténetét foglalja össze, majd ismerteti RÓNA-TAS ANDRÁS és BERTA ÁRPÁD „West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian” című művét. A Nyelvtudományi Közlemények olvasói már ismerik AGYAGÁSI KLÁRÁNAK erről a könyvről írt rendkívül alapos recenzióját (Nyelvtudományi Közlemények 108: 443–461).

ZOLTÁN ANDRÁS a magyar–szláv nyelvi kapcsolatokról publikált tanulmányt (205–210). A magyarság Kárpát-medencébe történt betelepülése idején a szláv

nyelvek még nem váltak szét egymástól, a kései ősszláv korszak a 11. századig tartott. Legkorábbi szláv jövevényszavaink nem tájnyelvek, a magyar nyelvterület egészén ismertek, és nem rendelkeznek olyan egyedi jelekkel, melyek valamely már önállósult szláv nyelvre utalnának. Mindebből az következik, hogy a Kárpát-medencébe betelepülő magyarság egy ősszláv nyelvű népeséggel került kapcsolatba. ZOLTÁN tanulmánya tehát azt üzeni a társtudományok kutatóinak, hogy nyelvi alapon bizonyosak lehetünk a honfoglalást követő szláv–magyar együttélésben. A szerző EVGENIJ HELIMSKIJ-jel szemben nem egy, hanem két nyelvjárásból származtatja a magyarba került korai szláv jövevényszavakat. Az egyik a HELIMSKIJ által egyetlen átadó nyelvként elképzelt pannóniai szláv. Ezt a nyelvjárást ZOLTÁN a Dunántúlra lokalizálja. A honfoglalás körüli időkben a magyar nyelvre egy bolgárszláv nyelvjárás is hatást gyakorolhatott. A helynevek alapján a magyar–bolgárszláv nyelvi kontaktus színtere a Budai-hegységtől a Bükkig terjedt, de vannak nyomai a gömör–borsodi tájakon is. A bolgárszláv nyelvjárásokban tovább élt a nazális mássalhangzó, mint egyéb szláv dialektusokban. Ennek alapján ZOLTÁN azt feltételezi, hogy még a 11–13. században is kerülhettek nazálist tartalmazó szláv jövevényszavak a magyarba.

A kötet utolsó nyelvészeti tanulmánya, HOFFMANN ISTVÁNÉ, a helynevekkel foglalkozik: „A helynevek mint az őstörténet forrásai” (211–218). A szerző az onomasztikát olyan interdiszciplináris tudományágként határozza meg, amely történeti problémákat kutat a nyelvtörténet módszereivel. A magyar őstörténet kutatásában Melich József volt az első, aki a helynevek etimológiai alapján próbálta a honfoglalás korának történetét fölvezetni. MELICH után a következő kiemelkedő kutatóként KNIEZSA ISTVÁNT említi HOFFMANN. KNIEZSA nyelvi jellegzetességeik miatt bizonyos helyneveket önmagukban is datáló erejűnek tekintett. Ezekre támaszkodva írta meg híressé vált tanulmányát Magyarország 11. századi népességéről (Szent István-émlékkönyv, 1938). Negyven évvel később KRISTÓ GYULA okleveles adatokkal bizonyította, hogy egyes helynévtípusok jóval tovább voltak használatban, mint ahogy azt KNIEZSA feltételezte. KRISTÓ ekkor még a helynév-tipológiát nem vetette el teljesen, egy húsz évvel később írt munkájában azonban igen. HOFFMANN utal arra, de részletesebben nem fejti ki, hogy KRISTÓ egyes megállapításai nyilvánvalóan tévesek. Ezután tér át a történeti névkutatás jelen helyzetének tárgyalására. A tanulmányban felsorolt újabb kutatási eredmények egy része HOFFMANN nevéhez fűződik. Egyetértek azzal a véleményével, hogy nem kellően megalapozott elképzelés egyes helynévtípusok névadóit nem az elnevezett helyen, hanem annak környezetében keresni. A recenzió szerint a HOFFMANN által bírált általánosan elterjedt elképzelés vitte zsákutcába a magyar törzsek Kárpát-medencei lokalizálásának eddigi törekvéseit. Nagyon erőltetettnek tartom bármelyik honfoglaló törzs helyét ott keresni, ahol egyetlen helynév sem utal arra a törzsre.

HOFFMANN másik figyelemre méltó és itt is említett megállapítása, hogy a Tihanyi alapítólevél majdnem száz helyneve közül csak kettő nem magyar eredetű.

A konferencia nyelvtörténeti szekciójának előadásait HONTI LÁSZLÓ összefoglalója zárta (219–222). A szekcióelnök összefoglalásának nagyobbik részében BAKRÓ-NAGY MARIANNE egyik állítását pontosította. Véleménye szerint az előadó félremagyarázta forrásait. Ezt bizonyítandó hosszasan idézte EVGENIJ HELIMSKIJ és a BAKRÓ-NAGY által is idézett TAPANI SALMINEN megállapításait egy feltételezett közös ugor–szamojéd hangváltozásról. Véleménye szerint az idegennyelvi hatások keresése előtt alaposan föl kell tárnai a vizsgált nyelvek sajátosságait és belső fejlődését. A továbbiakban ZOLTÁN és HOFFMANN előadásából ugyanazokat az újdonságokat emelte ki, melyeket fentebb én is említettem.

A kötet művelődéstörténeti fejezete VOIGT VILMOS tanulmányával kezdődik, melynek címe: „A magyar ősköltészet” (225–229). Az ősköltészet nehezen meghatározható fogalom. Az egymás mellett élő véleményekről a szerző nem foglal állást, de hiányolja a tisztázó szakmai vitát. Ezután az ősköltészet műfajainak rendszerezésére a hierarchikus szemléletet ajánlja. VOIGT konkrét példán is bemutatja, milyen műfaji összekapcsolódások lehetségesek térben és időben. A történeti-összehasonlító módszer lehetőségeit és korlátait az ERDÉLYI ZSUZSANNA gyűjtötte imádság „Hegyet hágék, lőtöt lépék” és „Kő káplonicskát láték, Bellől aranyas Küel irgalmas” sorainak műfaji és kultúraközi kapcsolatain keresztül mutatja be.

Tanulmánya végén VOIGT a „keleti” (uráli és altaji) párhuzamok olykor pre-konceptióktól terhelt keresése mellett ajánlja az egyéb kapcsolatok kutatását is. Ez a törekvés ahhoz a honfoglaláskor régészetében kibontakozott irányzathoz hasonlítható, amely nem az egyes tárgyak eszmei tartalmának (funkciójának, díszítő motívumainak) keleti eredetét kutatja, hanem készítésének helyét.

„A magyar ősvalláskutatás (új) útjai című tanulmány” (231–238) VARGYAS LAJOS 1978-as művétől kezdve tekinti át az elmúlt félévszázad eredményeit. Szerzője, HOPPÁL MIHÁLY kiemeli a magyar hősepika belső-ázsiai párhuzamainak jelentőségét. Ennek során DEMÉNY ISTVÁN PÁL és JULIAN BALDICK munkáit idézi. Felhívja a figyelmet JURIJ BERÉZKIN munkásságára is. Az észak-amerikai indiánok folklórszövegeit tanulmányozó orosz szerző a mitológiai történetek valóságtartalmát próbálja felderíteni. Megállapítása szerint a mitológiai motívumok terjedése nem nyelvcsaládokhoz kötött, hanem azoktól független. HOPPÁL egyetért BERÉZKINNEL abban, hogy a mitológia több ezer éves emlékeket őriz az adott közösség múltjából.

A tanulmány további része az „Uráli Mitológiai Enciklopédia” könyvsorozatát ismerteti, valamint FODOR ISTVÁN és VERES PÉTER egy-egy művét, melyek a magyarok ősi vallásával, illetve az ősmagyarország és a lovas nomád életmód kapcsolatával foglalkoznak.

PAKSA KATALIN tanulmánya a magyar népdalkutatás alapvető eredményeit foglalja össze: „A magyar zene őstörténete. Kérdések és válaszok” (239–249). A kutatások a dallamok szerkezetének és felépítettségének tanulmányozására irányulnak. A magyar népdalok összehasonlító elemzése révén öt típust sikerült elkülöníteni. Ezek különböző eredetűek. Az 1. csoport, a történelem előtti archaikus réteg kapcsolatai kelet felé mutatnak, de csak távoli finnugor és török párhuzamai vannak. A 2. csoport a magyar siratóénekek köre, ez a honfoglalás előtti dallamvilág ugor rétege. A további három csoport mind pentaton stílusú. Ezek közül az egyik csoport az ugor és az ótörök rétegek közé helyezhető, speciális jegyekkel nem rendelkezik, általános dallamvilágot képvisel. Az ótörök eredetű pentaton stílusú dallamok két csoportra oszlanak. A kis hangterjedelmű típus PAKSA szerint régebbi, talán abból az időszakból származik, amikor az ősmagyarok az Urál hegység keleti oldaláról átköltözött a nyugati oldalra. E stílus csuvas, cseremis és burját párhuzamokkal rendelkezik. A nagyobb hangterjedelmű, kvintváltó pentaton dallamok szintén rendelkeznek csuvas és cseremis kapcsolatokkal, de csak egy igen kis területről ismertek. PAKSA idézi VARGYAS LAJOS és DOBSZAY LÁSZLÓ megállapításait arról, hogy a pentaton kvintváltó dallamok magyar közegben jöttek létre török hatásra, és az említett szűk területen, a cseremis–csuvas határvidéken a szomszédban élő magyarok hatására terjedtek el.

A művelődéstörténeti szekció előadásait PALÁDI KOVÁCS ATTILA foglalta össze (251–254). Írásának érdekessége, hogy tárgyalja PÓCS ÉVÁNAK a konferencián elhangzott, ám itt nyomtatásban meg nem jelent előadását is. Egyetért PÓCS ÉVÁVAL abban, hogy „a sámánhit recens emlékei nem alkotnak koherens rendszert”. PALÁDI KOVÁCS szerint DIÓSZEGI VILMOS a magyar sámánhit rendszerként való bemutatásával és keleti eredetének bizonyításával RÓHEIM GÉZA azon állítását kívánta cáfolni, hogy „a magyar néphit voltaképpen szláv néphit”.

A recenzens tudomásul veszi, hogy a magyar sámánhit töredékes emlékeiből rendszer nem rekonstruálható. Azt azonban elképzelhetetlennek tartja, hogy ilyen rendszer nem létezett volna a honfoglalás idején, hogy a honfoglaló magyarság hiedelmei, a világról vallott elképzelései ne alkottak volna egységes világgépet.

A történeti szekció konferencia-előadásai az írott források különböző csoportjait tekintették át. A kötet első írásában ZIMONYI ISTVÁN az arab források magyar vonatkozásait tárgyalja: „Arab források a honfoglalás kori magyarokról” (257–266). Először a történeti kontextust ismerteti: a Kaukázuson túli arab hódítás menetét, és az arab–kazár háborúkat. Ezután néhány fontosabb forrást emel ki: Ibn Haukal világtérképét elemzi és a Dzsajháni-hagyományról szól részletesebben. A Dzsajháni-hagyomány magyar fejezetéről ZIMONYI 2005-ben monográfiát jelentetett meg. Onnan átvéve eredményeit, e tanulmányában röviden be-

mutatja, hogyan viszonyul a Dzsajháni-féle eredeti műhöz Marvazi, Ibn Ruszta és Gardézi szövege.

A bizánci forrásokról FARKAS ZOLTÁN tanulmánya olvasható a kötetben: „A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai” (267–271). A tanulmány címe két műre utal. Az egyik Bölcs Leó Taktikája, a másik Bíborbanszületett Konstantin „De administrando imperio” (DAI) című munkája. FARKAS ZOLTÁN a második-ként említett mű néhány problémájára utal. Egyetért (KRISTÓ GYULÁVAL szemben is) KAPITÁNY ISTVÁN azon állításával, hogy a DAI magyar vonatkozású 38. fejezetének adatai nem a Bizáncba látogató magyar vezérek (Bulcsu és Termacsu) személyes beszámolóján, hanem egy bizánci követjelentésen alapulnak. A bizánci követek Kárpát-medencei látogatását azonban nem a 930–950-es évekre teszi, hanem a 890 körüli időkre. A továbbiakban megemlíti, hogy IHOR ŠEVČENKO szerint a DAI-t nem Konstantin írta. Ezután a DAI filológiai elemzésének újabban kialakuló irányzatáról ír. A magyar kutatásban hagyományosan a szöveg egyes mondatainak, kifejezéseinek értelmezése körül folyik a vita. OLajos TERÉZIA azonban a kéziratban látható szövegtagoló jel alapján javasolt új fordítást egy mondatnak. Az ő változata alapján a DAI-val nem lehet érvelni amellet, hogy a honfoglaló magyarok nomadizáltak a Kárpát-medencében. Ennek a tanulságos esetnek a bemutatását FARKAS ZOLTÁN arra használja fel, hogy a DAI kéziratában alkalmazott jelek alapos vizsgálatát javasolja. A DAI magyar fejezeteinek új kiadása előtt először ezt a feladatot kell elvégezni. Csak ezután következhet a szöveg nyelvi-stilisztikai vizsgálata.

Az írott forrásokkal foglalkozó harmadik tanulmány címe: „Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források” (273–288). A szerző VESZPRÉMY LÁSZLÓ az 1996-ban megjelent összefoglalások: GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.), „A honfoglalás kor írott forrásai”, RÓNA-TAS ANDRÁS, „A honfoglaló magyar nép élete” óta elért eredményeket összegzi.

A magyar honfoglalás szempontjából tanulmányozandó források már évszázadok óta ismertek. A róluk folytatott tudományos diskurzusban időről időre új szempontok merülnek föl, az újabb forráskiadások egyes problémákat megoldanak, másokat pedig okoznak. Ezt a folyamatot mutatja be VESZPRÉMY, először a szórványemléteket, okleveles adatokat tárgyalva, majd rátérve az idegen eredetű krónikákra, évkönyvekre, hogy aztán áttekintését a magyar krónikákkal zárja. Az elmúlt két évtized kutatásai során több forráshely – elbeszélte esemény vagy szókapcsolat – nyelvi fordulat eredetijét sikerült megtalálni a magyar honfoglalást nem tárgyaló forrásokban. Véleménye szerint az Attila-mondakör és a vész-szerződés története talán megvolt a magyar szóbeli hagyományban, de amikor 1200 után bekerült a magyar krónikákba, már lényegében az idegen eredetű latin forrásokból kellett újraalkotni. A szerző a tudományos vélemények értékelése mellett kitér a nem professzionális szakírók munkásságára is. Az áttekintés a

Tárh-i Üngürüs említésével zárul. Ennek a török nyelvű krónikának írója ismerte Anonymus Gestáját, a Képes krónikát és Thuróczy János krónikáját is.

A történeti fejezet utolsó tanulmányát SZABADOS GYÖRGY írta. Címe: „Identitásformák és hagyományok” (289–305). A szerző ebben a tanulmányában, mint korábbi műveiben is, határozott prekonceptióval közelít forrásaihoz: szeretné elhinni mindazt a szépet és jót, amit krónikánk leírtak a magyarok származásáról, honfoglalásáról és államalapításáról. Konkrétan: a hun–magyar rokonság eszméjének történeti magvát keresi. Célját teljes mértékben tudományos módszerekkel kívánja elérni, ezáltal rendkívül hasznos munkát végez: újraértékeli történettudományunk néhány dogmává merevedett állítását.

Írásában először két fogalom, az állam és az ethnosz meghatározására tesz kísérletet. A témát lezárva Kézai Simont idézi a székelyek hun származásáról, és ezzel tér át a Kárpát-medence 9. századi történelmére. Úgy véli, hogy „amennyiben a nyelvi vonalat kikapcsoljuk, a »kettős honfoglalás« és a székelyek avar kori eredetének elmélete életszerű elgondolásnak tűnik...”.

Ezután a magyar krónikahagyomány időrétegeit és az egyes krónikaírók szándékait (elhallgatott és megjelenített mondanivaló), elemzi, majd eredethagyományunk mítoszaira tér rá. Véleménye szerint az Attila- és a turulmonda az Árpád-ház származástudatát tükrözi. Ezt tanulmánya korábbi oldalain már Hersfeldi Lampert évkönyvének idézésével is megkísérelte bizonyítani. Az évkönyv szerint Anasztázia, Salamon király kijevi származású édesanyja Ottó bajor hercegnek adományozta Attila kardját. Ennek alapján feltehető, hogy már a 11. századi magyar királyi udvarban élő elképzelés volt az Árpád-háznak Attilától való származása.

SZABADOS a csodaszarvasmondát a magyarság eredetmondájának tartja. Kíváncsian várjuk, talál-e meggyőző bizonyítékokat arra, hogy a magyarok a hun rokonság szilárd tudatával érkeztek a Kárpát-medencébe.

ZSOLDOS ATTILA igen röviden értékelte a történeti tanulmányokat („Történelem – írott források szekció”, 307). Mindegyiket értékesnek tartja. Kritikai megjegyzést csak azzal az állítással kapcsolatban fogalmaz meg, hogy az Árpádoknak volt Attila-hagyományuk. Véleménye szerint ez nem biztos, az Anasztázia által elajándékozott kard Attilához való kapcsolása esetleg csupán Hersfeldi Lampert fejében megszületett ötlet volt.

A konferenciakötet tudománytörténeti fejezete a székely írást tárgyaló két tanulmánnyal kezdődik. Az első a régészeti és történeti adatok összegyűjtését és rendszerezését végzi el, ez BENKŐ ELEK előadása: „A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben. Régészeti és történeti jegyzetek” (311–327). BENKŐ, miként a következő tanulmányt jegyző SÁNDOR KLÁRA, a magyar rovásírás megnevezésére a „székely írás” terminust használja. Anyaggyűjtése alapján az a véleménye alakult ki, hogy a székely írás – miként a székelység is – Erdélyben nem őshonos. Egyetért BENKŐ LORÁND azon véleményével, hogy a

székelység a Kárpát-medence nyugati, délnyugati területeiről költözött Erdélybe. A székely írás egyes betűi különböző más írásokból (türk, glagolita) származtathatók. BENKŐ ELEK úgy véli, hogy ez az írás már az Árpád-korban létezett, és tudatosan alakították úgy, hogy alkalmas legyen magyar nyelvű szövegek lejegyzésére. Elveti a székely írás őskori (Tatárlaka), valamint kazár és besenyő eredetét. Ezek a tudománytalan elképzelések igen népszerűek a műkedvelő nyelvészkedésre is hajlamos erdélyi helytörténeti irodalomban. A székely írás középkori emlékei a toplomi feliratok. Ezek már létezésükkel is cáfolják azt az állítást, hogy az egyház üldözte volna a székely írást mint pogány jelenséget. A legtöbb és legrégebbi székely írásos felirat Udvarhelyszékről származik. Az ott élő székely népesség, nyelvjárásából következően Dél-Magyarországról települt át Biharba majd Erdélybe. Egykori lakóhelyén balkáni kapcsolatai lehettek, mely kapcsolattal esetleg magyarázhatók a székely írás cirill és glagolita eredetű betűi.

SÁNDOR KLÁRA a székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdeteit tekinti át tanulmányában (329–342). Először Kézai, Thuróczy és Bonfini műveit elemzi. Arra keres választ, vajon milyen ismeretekkel bírtak ezek a történetírók a székely írásról, és műveikkel hogyan formálták az utódok tudását. A történeti művek tárgyalása után rátér a székely írással lejegyzett ábécék és szövegek ismertetésére, problémáinak vázolására. SZELP SZABOLCS munkássága alapján cáfolja VÉKONY GÁBOR állítását, hogy a Nikolsburgi Ábécé Janus Pannonius műve lenne. HORVÁTH IVÁN véleménye szerint a székely írást csak a 15–16. században alkották meg magyar humanisták. E nézetnek már vannak előzményei a magyar tudományosságban. SÁNDOR a korábbra datálható régészeti leletek és toplomi feliratok alapján ezt az állítást is cáfolja. A tanulmány végén SÁNDOR a székely írás 16–19. századi használatát vizsgálja. Megállapítja, hogy leginkább teológiát végzett papok és tudósok róttak papírra székely betűket, gyakran titkosírásként is.

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ „Hunok és nem csak jezsuiták” című tudománytörténeti tanulmánya a magyar őstörténetírás hőskorába vezet minket (343–347). Az 1740-es években a vatikáni könyvtárban őstörténeti tanulmányokat folytatott DESERICZKY INCE, a piarista rend tagja. „De initii ac maioribus Hungarorum commentaria” című művében napi politikai érdekektől vezérelve kísérletet tett arra, hogy a magyar őstörténetből kigyomlálja a németellenes szemléletet. Ez irányú tevékenysége közben helyesen látta meg, hogy az orosz eredetű hagyománnyal szemben a magyarok nem Juhriából (= Jugriából) származnak (e témáról I. VÁSÁRY ISTVÁN korábban megjelent tanulmányát). DESERICZKY könyvének egyik római cenzora csodálatra méltónak ítélte a szerző elegáns stílusát, SZÖRÉNYI pedig csodálatra méltó eleganciával mutatja be, hogyan fér össze DESERICZKY emelkedett stílusával a gót népnév levezetése a gatyából, Sargatia tartomány nevének megfejtése pedig a megtelt nadrágból.

MESTER BÉLA tanulmányának címe: „Vita a magyarok őstörténetéről Világos után” (349–359). A szerző által fölidézett vita az Új Magyar Múzeum lapjain zajlott. SZONTAGH GUSZTÁV „A magyarok eredete címmel” publikált írásában TOLDY Ferenc gondolataira reagált („A magyarok miveltségi állapotjai a keresztényiség felvétele előtt”, szintén az Új Magyar Múzeumban). A vita filozófia-történeti, eszmetörténeti kontextusai mellett a vitázó felek érintették a történettudomány módszerét és céljait, valamint az őstörténet és a nemzeti tudat összefüggéseit is. SZONTAGH a múlt átírása, délibábos megszépítése ellen emelte föl szavát, az írott források mellett a régészeti leletek és néprajzi analógiák felhasználását szorgalmazta. Úgy vélte, hogy a történészek helytelen irányt mutatnak a nemzet fejlődésének. A nemzeti identitást nem a múltból alkotott mesékre kellene alapozni. Véleménye szerint jövőbe néző, perspektívákat mutató nemzeti önképre lenne szükségünk. Sajnos SZONTAGH bírálatát a romantikus lelkületű történészek nem fogadták el.

MIKOS ÉVA őstörténetünk folklórhagyományairól értekezett tanulmányában („A honfoglalás a folklórban és a populáris kultúrában, avagy a honfoglalás néphagyományainak forrásai”, 361–380). A szerző először a honfoglalás folklóremlékeit tárgyalja. Ez a szövegcsoport a középkori hősköltészetből vezethető le. E témakör három klasszikusa – a csodaszarvas-, a fehérló- és a turulmonda – a krónikákban őrződött meg. E történeteket hivatásos előadók, énekmondók terjeszthették. Továbbélésük, közvetlen beszűrődésük a népi hagyományba vitatott. A 16. században kezdődő magyar nyelvű történetírás eleinte csak a művelt rétegekhez jutott el. A magyarság eredetéről és a honfoglalásról szóló szórványos mondai emlékezet, valamint néhány alapvető történeti adat majd később, a 19. században jut el a magyar paraszti társadalomhoz. Ekkor zajlik a magyar nemzet kialakulása. Az értelmiség által összefoglalt tudnivalók a ponyvairodalom és a kalendáriumok révén válnak ismertté a magyar társadalom akkor legnépesebb rétege, a parasztság körében. Az ismeretek másodlagos folklorizációs folyamat révén válnak a népköltészet tárgyává és épülnek be a paraszti kultúrába (erről l. MIKOS ÉVA „Árpád népe. A magyar honfoglalás-hagyomány megszerkesztése és népszerűsítése a XVIII-XIX. században” című monográfiáját). A honfoglalással kapcsolatos mondák nem túl gyakoriak a parasztság folklórában. Az Attila- és Csaba-mondakör is szerepel a gyűjteményekben, de szintén csak szórványosan. MIKOS a Monda Archívumból (MOA), az Új Magyar Népköltési Gyűjteményből (ÚMNGy) és BOSNYÁK SÁNDOR gyűjtéseiből említ példákat.

A tudománytörténeti írásokat GLATZ FERENC összefoglalása zárja (Elnöki zárszó – Tudománytörténeti szekció. „Az őstörténelem kutatásának hasznáról”, 381–384). A szerző először a források elemzéséről, a források szubjektív jellegéről osztja meg gondolatait, majd SZÜCS JENŐ őstörténeti munkásságát méltatja. A következőkben a történelem kutatását, a megtörtént események értelmezését is befolyásoló politikai igényekre tér rá. Végül egy időben távoli, de térben azonos

jelenségen, a Kr. e. VI–IV. évezredre feltételezett Duna-civilizáció példáján mutatja be a történettudományon belüli és kívüli tényezők együttműködését a történeti koncepcióalkotásban.

A kötet utolsó fejezete a tudományos rekonstrukció és hagyományörzés témakörével foglalkozik. Az első tanulmány BÍRÓ ÁDÁM és BENCSIK PÉTER munkája. Címe: „Régészeti leletanyagból hagyományélesztés? A magyarhomorogkőnyadombi 103. sír íjrekonstrukciója” (387–412). A honfoglalás kori íjak szerkesztését először CS. SEBESTYÉN KÁROLY rekonstruálta az 1930-as években, majd az 1960-as években FÁBIÁN GYULA kezdett foglalkozni nomád típusú íjak készítésével. Később SZÖLLŐSY GÁBORnak jelentek meg publikációi, aki a régészeti leletek alapján próbálta meg pontosítani ismereteinket a honfoglalás kori íjakról. A tudományos érdeklődők mellett műkedvelő hagyományörzők is foglalkozni kezdtek az íjászattal. BÍRÓ ÁDÁM a tanulmányban összefoglalja az elméleti kutatások történetét, valamint ismerteti, kik készítettek működő íjakat a honfoglalás kori minták alapján, és azok mennyire tekinthetők hiteles másolatoknak. A magyarhomorogkőnyadombi temető 103. sírjából előkerült íjmerevítő csontlemezek anyagával megegyezően szarvasagancsból készültek a most rekonstruált íj merevítő lemezei is. A rekonstruált íjak méretének, felépítésének megállapításában alapvető fontosságú a pontos régészeti dokumentáció: a sírrajzok, fotók, sír- és tárgyleírások.

A régi minta szerinti íj elkészítésének menetét, az íj jellemzőit BENCSIK foglalta össze.

IGAZ LEVENTE az amatőr, olykor dilettáns történeti nézeteket valló hagyományörzést elemzi tanulmánya első felében, majd a kísérleti régészet mint tudományos módszer hazai helyzetével foglalkozik („Hagyományörzés, kísérleti régészet: Elmélet és gyakorlat Európában és Magyarországon”, 413–419). A szerző részletesen kifejti a kísérleti régészet lehetőségeit és feladatait is. Ezután az egykor volt élet rekonstrukciójának, újraélésének terepül szolgáló régészeti parkokkal foglalkozik. Magyarországon a régészeti parkok tevékenysége megfelelő anyagi erőforrások hiányában nehezen bontakozik ki, pedig társadalmi hasznosságuk vitán felül áll.

A kötet utolsó tanulmánya a hazai régészeti parkok ma is működő példáját mutatja be (MAGYAR ATTILA: „Történelmiéletmód-rekonstrukció, avagy a 10–11. századot bemutató reenactment központ Szigethalmon. Emese Park élő múzeumfalu”, 421–423). Az Emese Parkot működtető közösség a honfoglalás és Árpád-kor életét a tudományos eredményeket figyelembe véve próbálja megjeleníteni. Az Emese Park egy 10–11. századi ispáni várat és hozzá tartozó falut mutat be. A park munkatársai és a különböző tematikájú programok egyéb résztvevői korhű viseletben, korhű eszközökkel szemléltetik az egykori élet mindennapjait és ünnepi eseményeit.

A hagyományőrzés tanulságait SUDÁR BALÁZS foglalta össze (Elnöki zárszó – Tudományos rekonstrukció és hagyományőrzés szekció. „A honfoglalás kori hagyományőrzés útjai Magyarországon”, 425–426). Véleménye szerint a honfoglalás korának felidézése, újraélése olyan társadalmi jelenséggé vált Magyarországon, amelyre a tudománynak is figyelnie kell. E mozgalom segítése, a korai magyar történelemtől kialakult kép formálása, a tudományos eredmények érthető, világos formában történő közreadása nemes szakmai feladat. A tárgyakat kiásó régészek, és a tárgyak hű másolatait elkészíteni képes ötvösök, keramikusok és más kézművesek együttműködése révén pedig a tudomány is gazdagodhat.

A kötet RÓNA-TAS ANDRÁS gondolataival zárul („Zárszó – Az őstörténeti konferencia hozadéka”, 427–431). Az összefoglalás kiemeli, hogy a magyar őstörténet kutatásának szinte mindegyik alapkérdése megvitatásra került. A legfontosabb problémakörök RÓNA-TAS felsorolásában: őshazák és vándorlási utak; hol volt Etelköz?; mennyi ideig tartott a török–magyar együttélés?; megélték-e az avarok a honfoglalást és mi volt a szerepük a magyarság kialakulásában? Ezután felsorolásszerűen, ugyanakkor röviden értékelve is, a konferencián fölmerült összes témakört érintette, esetenként jelezte a véleményét, illetve a lehetséges kutatási irányokra is utalt. A konferencián elhangzott zárszó írásos változatának végén található még egy kiegészítés, amelyben megemlíti, hogy sajnós hiányzott a konferenciáról a keleten maradt magyarok témakörének megtárgyalása. Végül az előadóknak és a kötet szerkesztőinek és technikai munkatársainak is köszönetet mond munkájukért.

A köszönethez a recenzens is csatlakozik – tartalmas, szép kötetet ismertethettünk.

KLIMA LÁSZLÓ